

Михайло Гутор

ГЕНОЦИД

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»

Київ-2021

Ігнорування страшних уроків історії – недалекоглядно та небезпечно

До 1944 року слова "геноцид" не існувало. Це спеціальний термін, що позначає злочинні дії, що здійснюються стосовно будь-якої групи людей з метою її знищення.

1944 року польський юрист єврейського походження Рафаель Лемкін (1900-1959) дав визначення нацистській політиці систематичного знищення європейських євреїв. Він запропонував термін "геноцид", поєднавши грецьке слово *genos*, що означає "рід, плем'я", з латинським *caedo* – "вбиваю". Пропонуючи цей термін, Лемкін мав на увазі "координований план різних дій, спрямованих на знищення життєво важливих засад існування національних груп та самих цих груп як таких". Через рік Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі (Німеччина) звинуватив нацистських лідерів у "злочинах проти людяності". Слово "геноцид" було включено до обвинувального акту, але як описовий, а не правовий термін.

Оскільки жахливі подробиці Голокосту набули широкого резонансу у світовій спільноті, а також багато в чому завдяки безперервним зусиллям самого Лемкіна, 9 грудня 1948 року Організація Об'єднаних Націй схвалила "Конвенцію про попередження злочину геноциду та покарання за нього" (додаток 1.). Ця конвенція оголошувала геноцид злочином, який порушує норми міжнародного права; держави, які підписали конвенцію, зобов'язувалися "вживати заходів попередження" проти нього і "карати за його вчинення". Конвенція визначила геноцид так:

Під геноцидом розуміються такі дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу: (а) Вбивство членів такої групи; (б) Заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; (с) Умисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що передбачають її повне або часткове фізичне знищення; (d) Застосування заходів, розрахованих на запобігання дітонародженням усередині такої групи; (e) Насильницька передача дітей з однієї групи до іншої.

Хоча в історії було багато випадків застосування насильства по відношенню до різних груп людей, навіть після того, як Конвенція вже набула чинності, усвідомлення міжнародною спільнотою поняття "геноцид", а також розвиток відповідної правової практики відноситься до двох певних історичних періодів: час з моменту введення терміну в ужиток досі прийняття їх у міжнародному законодавстві (1944-1948) та період його активного використання при створенні міжнародних трибуналів, покликаних карати за цей злочин (1991-

1998). Попередження геноциду – другий основний принцип конвенції – це проблема, з якою все ще стикаються як цілі нації, так і окремі люди.

Останнім часом дедалі більш людожерські заклики лунають із Москви щодо України та українців. Там відкрито, публічно говорять про «покарання України» після здійснення російської окупації, про яку ці промовці мріють.

Зокрема, російські пропагандисти погрожують українцям «денацифікацією», в ході якої вони планують фізично ліквідувати «українських націоналістів», якими ті вважають 15 — 20% населення України, а це мільйони людей. Це приблизно стільки, скільки Кремль винищив українців під час Голодомору. Судячи з того, як мляво демократичне світове співтовариство реагує на агресію Росії проти України, Грузії, Сирії, можливість нового геноциду в сучасному світі виключати не можна.

Представники чотирьох держав, які ратифікували Конвенцію про геноцид 14 жовтня 1950: (сидять, зліва направо) д-р Джон П. Чанг (Корея), д-р Жан Призе-Марс (Гаїті), президент Асамблеї Посол Насрола Ентезам (Іран), посол Жан Шовел (Франція), пан Рубен Есківель де ла Гуардіа (Коста-Ріка), (стоять, зліва направо) д-р Іван Керно (Асистент Генерального секретаря з правових питань), пан Трюгве Лі (Генеральний секретар ООН), пан Мануель А. Фурньєр Акуна (Коста-Ріка), і д-р Рафаель Лемкін¹ (головний ініціатор прийняття Конвенції про геноцид). Озеро Саксес, Нью-Йорк, 14 жовтня 1950 року.

---

¹ Рафаель Лемкін народився 24 червня 1900 року в єврейській родині хліборобів у селі Безводне поблизу давньоруського міста Волковиськ в Гродненській губернії Російської Імперії. Після Першої світової війни ця територія перейшла до відновленої польської держави. Рафаель дістав середню освіту в місті Бялисток, вивчав право в Ягеллонському Університеті в Кракові (1919–1920) та в Університеті Яна Казимира у Львові (1921–1924). Паралельно він вивчав іноземні мови та відвідав Гейдельберзький та інші європейські університети. Вибір на користь права замість філології Лемкін зробив під впливом вбивства в 1921 році Талаата-паші, одного з турецьких керівників, відповідальних за масові вбивства вірменів. Лемкін вважав

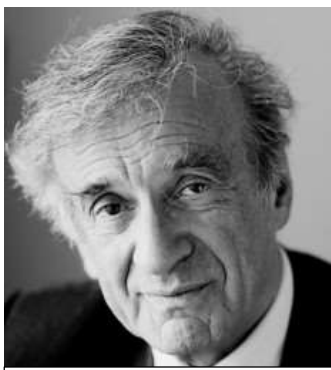
вчинок вірменського студента Согомона Тейлеряна справедливим покаранням за злочин турецьких державних діячів. Проте він шкодував, що не існує міжнародного законодавства та відповідної судової системи покарання правопорушників, винуватців масових вбивств. Тоді Рафаель Лемкін почав працювати над створенням таких законів. У 1926 році, склавши обов'язкові іспити, Лемкін дістав докторський ступінь у Львівському Університеті. Фахівець із кримінального права, він переклав Радянський кримінальний кодекс 1921 та 1927 років польською мовою. Таким чином, він добре вивчив радянські реалії та, безперечно, з неабияким інтересом спостерігав за політичними подіями 20-их 30-их років у СРСР. Польське суспільство в цілому було добре інформоване про такі явища як колективізація, розкуркулювання, депортація та, згодом, Великий Голод у Радянській Україні. Подальша кар'єра Лемкіна (він працював помічником прокурора в окружному суді в Бережанах Тернопільської області Східної Галичини, сучасної Західної України, а також лектором та вільним адвокатом у Варшаві) не завадила йому просуватися до досягнення своєї первісної мети: виробити основи міжнародного права щодо нищення груп. У жовтні 1933 року інноваційні ідеї Лемкіна були представлені на П'ятій конференції з уніфікації міжнародного кримінального права в Мадриді . «Акти варварства», один із п'яти описаних у його доповіді злочинів, пізніше стали основою для розробки концепції геноциду. Після завоювання Польщі Німеччиною та Радянським Союзом 1939 року, Лемкін емігрував спочатку до Вільнюсу, а згодом до Швеції, де він читав лекції в Стокгольмському Університеті та збирав документи про репресивні закони Німеччини. На початку 1941 року він їде через СРСР, Японію та Канаду до США. В квітні того ж року його призначають на посаду «спеціального лектора» в Юридичній Школі Університету Дюка (м. Дурем, Північна Кароліна). Впродовж наступних років він викладав, збирав документацію про нацистські звірства та писав. У 1944 році він публікує «Правління держав Осі в окупованій Європі» – детально задокументоване викриття нацистських злочинів в Європі. В праці вперше з'являється термін «геноцид» і розвивається концепція геноциду як міжнародного злочину. Спираючись на свою книгу, Лемкін наполегливо лобює серед делегатів ООН прийняття міжнародної конвенції про геноцид. 9 грудня 1948 року Генеральна Асамблея нарешті приймає Конвенцію про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. Наступні роки Лемкін заподадливо переконує держави-члени ООН ратифікувати конвенцію та включити її принципи в національні закони та конституції. Після повалення нацистського режиму Лемкін вважав комуністичну владу, що підкорила його рідну Польщу та решту країн Східної Європи, головною руйнівною силою та головною загрозою людству в світі. Переконавання Лемкіна знайшли підтримку в переважно антикомуністичних колах діаспори Східної Європи, з якими він підтримував міцні зв'язки, особливо з литовською та українською діаспорами. У 1951 та 1953 роках Лемкін був почесним гостем пам'ятних заходів з нагоди роковин Великого Українського Голоду 1932–1933 років . Під час другої зустрічі науковець виголосив свою видатну промову, названу «Радянський геноцид в Україні». Єдина відома машинописна копія промови зберігається в Нью-Йоркській публічній бібліотеці. Промова знаходиться разом з іншими матеріалами про масові винищення, які Лемкін збирав, вірогідно, для історії геноциду, над якою він працював, але не зміг завершити через свою передчасну смерть 28 серпня 1959 року. // *Рафаель Лемкін: радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Міжнародний благодійний Фонд «Україна 3000», в рамках програми «Уроки історії» ; редактор Роман Сербин ; упорядник Олесь Стасюк. – Київ : Майстерня книги, 2009. – С. 21-23. – 208 сторінок. – ISBN 978-966-2260-15-1*

ГОЛОКОСТ

«Наші блаженної пам'яті мудреці встановили довічне правило: “Не засуджуй ближнього, доки сам не побував у його “становищі” (Авот 2:4). Але навіть ми, хто був у цьому “становищі” коли виникає потреба зрозуміти і винести вирок, починаємо спотикатися. Як могло трапитися, що мільйони людей вмирали, що їх знищували у найнеймовірніший і найжорстокіший спосіб, а світ уперто мовчав?». Давид Кахане

Голокост... Що це? Апокаліпсис? Чума ненависті до цілої нації? Це найстрашніші злочини "коричневої чуми" проти людства. Витончене знищення і винищування цілого народу. Це історична подія – загальнолюдська трагедія.

Вперше "Голокост" як термін був використаний у першому десятилітті ХХ століття. У побут слово увійшло з грецьких біблійних текстів і означало "всеспалення". Його використовували по відношенню до єврейських погромів, до геноциду вірмен в Османській імперії. Пізніше, з приходом до влади Гітлера в Німеччині, була втілена в життя нацистська расова політика, заснована на концепції расової гігієни. Її суттю був поділ людей на представників вищої раси і елементи нижчих рас. Був потрібен відповідний відбір. Він висловлювався в переслідуванні, проведенні стерилізації, знищенні людей, що відносяться до групи "неповноцінних": людей з фізичними та розумовими відхиленнями, циган, слов'ян, євреїв, політичних супротивників, гомосексуалістів і представників інших меншин і груп. Цю бюрократичну, методично організовану операцію з винищування людей назвали "Голокост".

Елі Візель

Що це за ідеологія, що вражає ретельною продуманістю і докладною розробленістю заходів, спрямованих в першу чергу на повне знищення цілого народу? Єврейський Голокост був описаний в книгах Елі Візеля², єврейського письменника, що пройшов крізь пекло Освенцима і Бухенвальда. Після його

---

² Елі Візель (англ. Elie Wiesel; 1928-2016 pp.) – єврейський, французький та американський письменник, журналіст, громадський діяч. Лауреат Нобелівської премії миру 1986 року. Професор гуманітарних наук Бостонського університету. Елі Візель народився 30 вересня 1928 року в м. Сігету-Мармація (Сігет, Буковина, Румунія) в релігійній єврейській сім'ї. Здобув традиційну єврейську релігійну освіту. У 1940 році Сігет був приєднаний до Угорщини. Під тиском нацистської Німеччини у травні 1944 року всі євреї міста, включаючи трьох сестер Візеля та його батьків, були депортовані в концентраційний табір Освенцім. У концтаборі загинули його мати та сестра. Візель з батьком були відправлені до трудового табору, що становить частину Освенциму. Взимку 1944/1945 року їх переганяють з Освенцима в Бухенвальд (т. зв. марш смерті), де незабаром після прибуття в січні 1945 року батько гине від

першої книги "І світ мовчав", що вийшла в 1956 році, слово "голокост" стали писати з великої літери.

З початку дії режиму нацистів були засновані концентраційні табори, куди відправлялися євреї, цигани та інші жертви расової та етнічної ненависті.

Для контролю над ситуацією створювалися табори примусової праці, гетто для єврейського населення. Для подальшої депортації людей діяли пересильні табори. Величезна їх кількість функціонувала по всій Німеччині та на окупованих територіях.

У 1938 році світ потрясли події "Кришталевої ночі". Це був скоординований погром євреїв, безліч з яких було покалічено або вбито, тисячі людей були відправлені в концтабори.

Під час Другої світової війни спеціальні каральні загони, так звані айнзатцгрупи, слідували за армією з метою проведення операцій з масового знищення нижчих груп населення, включаючи євреїв і циган. На окупованих територіях сотні тисяч людей розстрілювали, відправляли в гетто і в табори смерті.

Наприкінці війни есесівці з метою запобігання звільнення Союзними військами величезного числа в'язнів переміщали їх пішими маршами і поїздами. Це були так звані "марші смерті". До 7 травня 1945 тривав подібний Голокост. Що це було? Це було навмисне знищення євреїв, яке поділялося на три етапи.

виснаження та хвороб. У квітні 1945 Бухенвальд був звільнений військами. Візель потрапив до Парижа. У 1948—1951 роках Візель навчався у Сорбонні, де вивчав філософію, і згодом почав працювати журналістом. У 1955 році переїхав до Нью-Йорка, в 1963 році отримав американське громадянство. Візель почав літературну кар'єру на ідиші (багато років співпрацював з різними періодичними виданнями цією мовою), потім писав головним чином французькою, а в останні роки англійською мовою. Автор понад 40 книг. Багато його творів присвячені Голокосту, єврейській культурі (автобіографічний роман на ідиші «І світ мовчав», 1956; «Світанок», 1961; «День», 1961; «Пісня мертвих», 1966; «Жебрак з Єрусалиму», 1968; покоління», 1970; «Євангеліє розтерзаного єврейського поета», 1980; «Сутінки», 1987). <https://knigogid.ru/authors/2053-eli-vizel>

До 1940 року планувалося вирішити єврейське питання шляхом масового виселення з Німеччини та інших, зайнятих нею, регіонів. Другим етапом був початок концентрації всіх євреїв у гетто, які відкривалися в Польщі та інших східних областях, окупованих Німеччиною. Це тривало до 1942 року. Третій етап передбачав остаточне рішення єврейського питання, суть якого полягала саме в планомірному фізичному знищенні народу. Були вбиті люди, місцева культура євреїв, знищена пам'ять про цю унікальну невід'ємну частину культури Східної Європи.

Тіла загиблих в'язнів концтабору Бухенвальд.
Автор: Лі Міллер (Lee Miller), 1945 р.

У певному сенсі нацистам успішно вдалося вирішити єврейське питання. Чи можна якось зрозуміти Голокост? Що це? Антисемітизм, на той момент властивий масовій німецькій свідомості, чи злякисна деструктивність, властива людському роду?

Якщо до тридцятих років чисельність єврейського населення становила близько 8 мільйонів, то до кінця періоду "всепалення" вона ледь сягала 2 мільйонів чоловік. Разом з єврейським народом "коричнева чума" поховала представників і інших національностей. Були заморені голодом, закатовані і вбиті більше 31 мільйона слов'ян і до 500 тисяч циган.

Найбільші табори смерті були розташовані в Польщі. Одним з найбільш високопродуктивних з позиції технології знищення людей був табір Аушвіц-Біркенау. Тут за один день в крематоріях і газових камерах гинули 12 тисяч осіб.

27 січня 1945 року в'язні найбільшого нацистського табору смерті Аушвіц-Біркенау були визволені. Цей січневий день став синонімом страшного злочину проти людства в історії, і надалі був оголошений днем пам'яті жертв Голокосту.

У 2005 році в Берліні був відкритий пам'ятник жертвам Голокосту у вигляді кам'яного лабіринту, створеного з більш 2700 бетонних плит різної висоти. Проходячи між ними, помічаєш, що досить складно знайти вихід.

Подібний задум П. Айзенмана, американського архітектора, виразно викликає розгубленість і тривогу. Саме їх у роки війни відчували євреї – їм нікуди було бігти, нікуди сховатися. Люди в оточенні інших людей робили безпрецедентне і масштабне знищення народу – Голокост. Що це? Як це стало

можливим? Де проходила та грань, за яку не можна заходити, за якої люди переставали бути людьми?

Голокост – страшний приклад людиноненависницьких поглядів нацистів. Але скільки після нього було ще депортацій, репресій, прямого геноциду. Чи є можливість змінити що-небудь? Людська байдужість, небажання або невміння співчувати, байдужість до жорстокості, до чужого болю, утиск прав людини або цілого народу знову можуть привести до катастрофи. Кажуть, що змінити світ можна, якщо змінитися самим.

В'язні концтабору Аушвіц. 1945 р.

Під час нацистської окупації Києва у 1941-1943 роках Бабин Яр став місцем масових розстрілів окупантами мирного населення і радянських військовополонених: євреїв та циган – за етнічною ознакою, а також партійних та радянських активістів, підпільників, членів Організації Українських Націоналістів, заручників, „саботажників”, порушників комендантської години та інших.

Центральною подією в історії Бабиного Яру стали масові акції по знищенню єврейського населення м. Києва 29-30 вересня 1941 р. Лише за ці два дні тут розстріляли майже 34 тисячі євреїв.

Дата трагедії була вибрана не випадково. На цей день, 29 вересня, в 1941 році припадало велике єврейське свято Йом-Кипур, Судний День, а наступного дня, як завжди, у православних був день Віри, Надії, Любові та їх мудрої матері Софії. Сценаристам першої серії Страшного Суду було необхідно не просто знищити приречених, але розтоптати, позбавити віри їх душі. І, що не менш важливо, остаточно розбестити душі виконавців, дозволяючи їм безкарно вбивати навіть в світле християнське свято.

Подальші розстріли євреїв проходили 1, 2, 8 і 11 жовтня 1941 року, коли ще було розстріляно приблизно 17 000 євреїв з київських передмість і області.

Усі два роки фашистської окупації м. Києва Бабин Яр був місцем регулярних розстрілів (і поховань), до Бабиного Яру регулярно прибували криті машини з вул. Короленка, 33, — поліції безпеки та служби СД. Позбавляли життя вже не зважаючи на національність. Спершу розстрілювали. А починаючи з 1942 р. знищували тут же в газвагенах-душогубках. Тут 21 лютого 1942 року була розстріляна і похована видатна поетеса Олена Теліга, тут лежить багато українських підпільників.

В різних публікаціях даються різні цифри загальної кількості людей, знищених у Бабиному Ярі, – приблизно від 70 тисяч до 200 тисяч чоловік. У 1946 році на Нюрнберзькому процесі наводилася оцінка близько 100 тисяч чоловік, згідно з висновками спеціальної державної комісії для розслідування нацистських злочинів під час окупації Києва. Більшість тіл було спалено за наказом Німецького командування у 1943 році.

Кияни йдуть у Бабин Яр, 29 вересня 1941 р.³

Військовополонені червоноармійці під конвоєм німецьких солдат засипають землею ділянку Бабиного Яру, де лежать тіла громадян розстріляних нацистськими окупантами. Київ, початок жовтня 1941 р.⁴

³ Видавництво «Варто» Електронний ресурс]// – Режим доступу:

<http://news.bigmir.net/capital/775319-Kiev-pod-nacistami--rasstrely-evreev-i-ljutyj-komendant--ChAST--3>.

⁴ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-239888. Автор: Йоганнес Геле (Johannes Hähle), фотограф 637-го загону 6-ї армії Вермахту.

Головне питання тут, яке постає перед людством як, яким чином може дійти людина до того, щоб знищити в собі все людське і стати активним носієм тотального знищення, байдужим до страждань жертв або мовчазним співучасником майже ритуальних людських гекатомб.

Німецький філософ Теодор Адорно якось зауважив, що після Освенциму витончена фортепіанна музика видається неможливою й абсурдною. А нобелівський лауреат Йосип Бродський стверджував, що “писати вірші після Освенцима можна, але по іншому”.

Безпосередніх учасників і свідків тих подій стає все менше, проте цікавість до історії цієї війни не зменшується, і не тільки серед істориків та спеціалістів. Багато людей, що живуть в XXI віці, стараються осмислити ті страшні уроки, які піднесла війна, щоб не повторити їх.

9 грудня 1948 р. ООН схвалила Конвенцію про геноцид («Конвенція про попередження геноциду та покарання за нього»), угоду, покликану запобігти актам геноциду і покарати тих, хто відповідає за їх планування та здійснення.

Уряд Ізраїлю приєднався до Конвенції про геноцид незабаром після проголошення Держави Ізраїль, а 1950 р. в Ізраїлі було прийнято власний Закон про запобігання геноциду та покарання за нього. Визначення геноциду в цьому законі ідентичне визначенню Конвенції про геноцид. Ізраїльський уряд використав це визначення і в іншому законі, прийнятому в 1950 р., Законі про нацистів та їх посібників. Цей закон визначає «злочини проти людства» та «військові злочини», вироблені перед початком Нюрнберзького процесу, та визначить нову категорію злочинів: «злочини проти єврейського народу». Для пояснення цього поняття ізраїльські законодавці використали список злочинів, прийнятий у межах Конвенції про геноцид, пристосувавши його до специфіки єврейського народу. Таким чином, «злочини проти єврейського народу» включають такі дії, що вживаються для знищення єврейського народу або його частини: 1) убивства євреїв; 2) заподіяння євреям серйозної фізичної або ментальної шкоди; 3) навмисний примус євреїв до життя в умовах, що ведуть їх фізичне знищення; 4) вжиття заходів щодо припинення народжуваності серед євреїв; 5) насильницька передача єврейських дітей іншій релігійній чи національній групі; 6) знищення чи осквернення єврейських релігійних чи культурних цінностей; 7) розпалювання ненависті до євреїв.⁵

---

⁵ Encyclopedia of the Holocaust, In Association with Yad Vashem, The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, Dr. Robert Rozett and Dr. Shmuel Spector, Editors, Yad Vashem and Facts On File, Inc., Jerusalem Publishing House Ltd, 2000.

ГОЛОДОМОР

Світовою громадськістю геноцид (репресії, етнічні чистки, примусові переселення народів) визнано найнебезпечнішою формою порушення прав і свобод людини та найтяжчим злочином проти людства. Ознаки геноциду мають дії урядів різних країн, зокрема щодо кримських татар, євреїв, ромів, поляків, вірмен.

Наймасовішим та найжорстокішим злочином геноциду проти українського народу стало вбивство голодом у 1932–1933 роках мільйонів українських селян, які становили основу нації та були носіями української ідентичності.

Важливість ідей Рафаеля Лемкіна для української історичної і правової науки важко переоцінити. Лемкін прямо назвав злочини сталінського режиму проти української нації геноцидом; Лемкін наголошував, що геноцид був учинений саме щодо української нації; це відповідає вимогам Конвенції ООН, яка не визнає соціальні групи можливими жертвами геноциду – отже, не визнає штучний голод, спрямований тільки проти селян, як геноцид.

Рафаель Лемкін

Звернення «Радянський геноцид в Україні» вперше було проголошене Лемкіним до тритисячної аудиторії, що зібралася в 1953 році в Мангеттен Центрі в Нью-Йорку вшанувати двадцятую річницю Великого Голоду в Україні (додаток 2.).

У зверненні вперше були визначені злочини сталінського комуністичного режиму проти українців як геноцид та проаналізовано геноцид в Україні в контексті міжнародної конвенції. Вчений довів, що Голодомор разом з такими антиукраїнськими акціями радянської влади, як русифікація, ліквідація українських церков, винищення української інтелігенції, масові депортації, розкуркулення, «фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі», масові вбивства українців, заслання у Сибір тощо є радянським геноцидом українців.

Цей невеличкий текст, який досі залишався фактично невідомим на пострадянському просторі, є справжньою інтелектуальною і правничою сенсацією. В ньому факт скоєння геноциду щодо українців із боку більшовицької влади описує й аргументує сам Рафаель Лемкін – автор концепції геноциду, яка лягла в основу всіх сучасних міжнародних і національних правничих актів. 20

листопада 2015 року стаття Лемкіна «Радянський геноцид в Україні» внесена в Росії у Федеральний список екстремістських матеріалів⁶.

Визнання Голодомору геноцидом українського народу подекуди в світі розпочалося ще до того, як у самій Україні в 2006 році був ухвалений відповідний закон. Першою державою в 1993-му стала Естонія. В заяві Рійгікогу (парламенту) Естонії від 20 жовтня того року йшлося: «Засуджуючи комуністичну політику геноциду в Україні, естонський народ солідарний з українським народом і пам'ятає разом з ним важкі жертви геноциду 1932 та 1933 років». Станом на сьогодні, крім України та вже згаданої Естонії, Голодомор в Україні 1932–1933 років геноцидом визнали Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Грузія, Португалія, Еквадор, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, а також держава Ватикан.

Міждержавні інституції, наголошують фахівці, також прямо не називають Голодомор в Україні 1932–1933 років геноцидом.

У спільній заяві держав-членів ООН від 2003 року (до 70-ї річниці Великого голоду) застосовується формулювання *«національна трагедія українського народу»*. Європейський парламент у резолюції 2008 року визнає Голодомор *«жахливим злочином проти народу України та проти людяності»*, а Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) – *«злочином радянського режиму проти власного народу, злочином проти людяності»* тощо.

Про Голодомор як акт геноциду в заявах не йдеться. З іншого боку, розмірковують правники, Голокост визнали геноцидом аж через 60 років, і це при тому, що він був засуджений трибуналом у Нюрнберзі. Голодомор 1932 та 1933 років почали досліджувати лише зі здобуттям Україною незалежності в 1991 році.

Ставити під сумнів, що Голодомор був злочином геноциду на тій підставі, що трагічні події «відбулися до набуття чинності Конвенції», означає суперечити самому собі. Так вважають чимало сучасних дослідників правової проблематики Голодомору.

«Термін використовувався на Нюрнберзькому процесі 1945 року, стосовно подій в Туреччині 1915 року тощо. Зокрема, термін «вірменський геноцид» застосовується в численних монографіях, хоча трапився задовго до Голодомору 1932–1933 рр. в Україні», – пише в своїй науковій роботі докторка права, керівниця Центру міжнародного захисту прав людини на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» Мирослава Антонович. Також юристка-міжнародниця звертає увагу,

---

⁶ Обновление Федерального списка экстремистских материалов от 20 ноября 2015 года. 3151. Печатная продукция Рафаель Лемкин: радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Редактор Роман Сербин, Київ: Майстерня книги, 2009. – 208 с. (Рафаель Лемкин: советский геноцид на Украине (статья на 28 языках)) (решение Мещанского районного суда города Москвы от 20.05.2015). [Електронний ресурс]// – Режим доступу: <https://www.sova-center.ru/racismxenophobia/news/counteraction/2015/11/d33272/>

що сам Лемкін під поняттям «геноцид» розумів «не лише дії, спрямовані на фізичне знищення конкретної нації, але й різного роду процеси, що починають руйнувати матеріальні та духовні цінності в державі, котрі необхідні для існування та розвитку такої нації.

На відміну від злочинів проти людяності, що завжди спрямовані проти конкретних людей, Голодомор націлювався на українську національну групу. Був намір знищити її – вочевидь, частково, не повністю, адже вона була доволі чисельною на той момент. Українців вбивали голодом, бо вони належали до національної групи. Доказів саме спеціального, геноцидного наміру чимало – в архівах знайдені директиви, постанови, інші документи, що свідчать про намір знищити саме групу, а не окремих людей. Тому однозначно Голодомор був геноцидом, «злочином злочинів», – зазначила Мирослава Антонович.⁷

Вперше фотографії жертв масового голоду в Україні були опубліковані 1933 року, у книзі «Die Sowjetunion am Abgrund! Dr.-Ing. A. Laubenheimer». У 1946 році ця книга була заборонена в радянській зоні окупації Німеччини як видання, що містить антисемітську пропаганду.

У 1935 р. Евальд Амменде опублікував книгу «Чи має голодувати Росія?», де без вказівки авторства було розміщено фотографії Олександра Вінербергера. У 1939 р. в Австрії вийшла власна книга спогадів Вінербергера зі свідченнями про голод.

Живучи у Харкові, тодішній столиці УРСР, Вінербергер став свідком масового голоду та фотографував побачені ним сцени на вулицях міста. За час перебування в Харкові Олександр Вінербергер таємно створив близько 100 фотографій міста за часів Голодомору. На його фотографіях зображені черги голодних людей біля продуктових магазинів, зголоднілі діти, тіла померлих від голоду людей серед харківських вулиць, масові поховання жертв голодної смерті. Вийжджаючи до Австрії 1934 року, Вінербергер переправив негативи дипломатичною поштою через посольство Австрії. Такою мірою перестороги наполягли австрійські дипломати, оскільки була висока ймовірність обшуку особистих речей інженера на кордоні, а виявлення знімків могло загрожувати його життю. Після повернення у Відень Вінербергер передав знімки кардиналу Теодору Інніцеру, який разом із генеральним секретарем Міжнародного комітету національних меншин Евальдом Амменде представили їх Лізі Націй.⁸

---

⁷ Електронний ресурс]// Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/holodomor-henotsyd-ukrayina-pamyataye-chy-vyznaeye-svit/31576337.html>

⁸ Електронний ресурс]// Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

«Братські могили для голодаючих» (авторський підпис). Окраїни Харкова, 1933 год. Фото Александра Вінербергера. Alexander Wienerberger / Samara Pearce Archive

Жертви голоду. Харків, 1933 р. Фото з Колекції Кардинала Теодора Інніцира (Архів Віденської Дієцезії). Фото зробив інженер Александр Вінербергер.

Перша картина про геноцид українців «Рік 1933» художника Віктора Цимбала, написана в 1936 році у столиці Аргентини Буенос-Айресі

В Україні першим правовим актом, який кваліфікував Голодомор як акт геноциду, був Закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», ухвалений Верховною Радою 28 листопада 2006 року. Стаття 1 цього документа встановила: "Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу". Закон став політико-правовим підґрунтям для проведення масштабного офіційного розслідування злочину геноциду в Україні у 1932–1933 роках.

У процесі порушення кримінальної справи СБУ керувалася нормами як національного законодавства, так і міжнародних договорів, які відповідно до ст. 9 Конституції України та ст. 3 ККУ є частиною кримінального права. Крім Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, йдеться про такі міжнародно-правові акти, як Європейська конвенція 1950-го про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародний пакт 1966-го про громадянські та політичні права, Конвенція ООН 1968-го про незастосування терміну давності до військових злочинів та злочинів проти людяності.

Під час слідства було доведено намір керівництва Радянського Союзу знищити частину української нації, що є першочерговим у доведенні геноцидного характеру злочину. Висновок про існування наміру зробити геноцид та усвідомлення цього можна робити з відповідних фактів та обставин.

Тобто, намір не обов'язково має бути чітко зафіксований у документах або викладено у публічних усних промовах. Про нього можна стверджувати, виходячи з фактів та обставин злочину.

Аналіз дій радянських керівників дозволяє виявити низку доказів, що підтверджують наявність наміру знищити частину української нації:

- українським селянам було заборонено виїжджати за межі територій, охоплених голодом (на межах УРСР та залізничних станціях були розташовані військові частини та ГПУ. Відповідно до постанови від 22 січня 1933 року органи влади були зобов'язані «не допускати масового виїзду селян з Північного Кавказу до інших країв та в'їзд у межі краю з України», а також "масового виїзду з України в інші краї та в'їзд в Україну з Північного Кавказу". Українці були заблоковані в межах голодуючої території без шансів на порятунок);
- керівники державних структур на місцях, які намагалися допомогти голодуючим селянам, шляхом виділення продуктів із колгоспних фондів, зазнавали жорстоких репресій;
- під час масового вимирання українців у державних резервах зберігалися великі обсяги хліба, які не були використані для порятунку голодуючих України, також СРСР у цей час активно здійснював експорт українського зерна;
- радянська влада відмовилася від міжнародної благодійної допомоги, оголосивши голод в Україні неіснуючим;
- з другої половини 1933 року та на початку 1934 року смертність в Україні зменшилася. Це було з постановою спрямованому поліпшення умов праці колгоспах. Вирішальним фактором у припиненні голоду було скасування старої системи хлібозаготівель. Цими діями режим продемонстрував свою здатність контролювати голод.

Постановою суду визнано, що Голодомор 1932–1933 років в Україні:

- сплановано з метою придушення українського національно-визвольного руху та недопущення побудови незалежної Української держави;
- скоєно шляхом насильницького вивезення в українських селян усіх харчових продуктів та позбавлення їх доступу до їжі, тобто штучного створення життєвих умов, що призвели до фізичного знищення складової української національної групи – українського селянства (в Україні на той час абсолютна більшість селян були українцями, а абсолютна більшість українців – селянами);
- здійснено як один із етапів спецоперації проти частини української національної групи як такої, оскільки саме українська нація, а не національні меншини була суб'єктом державно-творчого самовизначення і лише вона могла реалізувати закріплене Конституцією СРСР 1924 року право на самовизначення шляхом виходу з СРСР та утворення незалежної Української держави;
- організований вищим керівництвом партійно-радянського комуністичного режиму, серед якого особливо важливу та активну роль у скоєнні злочину відіграли членовані у справі семеро осіб.

У ухвалі Апеляційного суду від 13 січня 2010 року, зокрема, зазначено: «Органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено

спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. та Хатаєвича М. М. — знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи та об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме української національної групи як такої». Предметом особливої уваги Апеляційного суду було питання зворотної дії ст. 442 Кримінального кодексу України. Спираючись на положення ст. 7 Європейської конвенції 1950 року про захист прав людини та основних свобод та ст. 1 Конвенції ООН 1968-го про незастосування терміну давності до військових злочинів та злочинів проти людяності, суд визнав, що «відсутні будь-які правові заборони для застосування ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України у зворотному часі» щодо дій осіб, які вчинили злочин геноциду 1932-1933 років в Україні.

Апеляційний суд міста Києва визнав Голодомор геноцидом, назвав осіб, які вчинили цей злочин, а також на підставі судової науково-демографічної експертизи назвав кількість загиблих – 3,9 млн осіб. Водночас ряд науковців наполягає на значно більшій кількості жертв – 10,5 млн українців (9 млн 108 тис. 500 українців в УСРР та 1 млн 391 тис. 500 українців у Північно-Кавказькому краї РСФРР).

Й. Сталін

В. Молотов

Л. Каганович

П. Постишев

С. Косіор

В. Чубарь

М. Хатаєвич

Вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 роках підтверджується:

- 3456 знайденими та розсекреченими документами органів влади та Комуністичної партії, у тому числі за підписом Сталіна Й. В.;
- 3186 книгами реєстрації актів про смерть у 1932–1933 роках, що підтверджують масову загибель населення від штучно створеного голоду;
- 1730 спогадами потерпілих від злочинних дій тоталітарного режиму;

- 857 масових поховань, де поховані жертви геноциду;
- 735 населеними пунктами, колгоспами, сільрадами та районами України, в яких владою запроваджено режим «чорних дощок»;
- 400 знайденими та розсекреченими документами Державного архіву СБУ, що підтверджують організацію владою штучного голоду;
- архівними документами дипломатичних представництв іноземних держав;
- архівними документами, що свідчать про масове переселення етнічних росіян в Україну;
- фотодокументи, якими зафіксовані трагічні події Голодомору.

У рамках своєї діяльності як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях Україна виступає за встановлення історичної правди та вшанування міжнародною співдружністю пам'яті про мільйони українців, які були цілеспрямовано знищені сталінським режимом.

Проблема заперечення злочину Голодомору 1932–1933 років в Україні в цілому або заперечення його як злочин геноциду, як і проблема заперечення багатьох інших злочинів геноцидів, не є новою.

Найбільше заперечення Голодомору як злочин геноциду чуємо нині від Росії, яка є правонаступницею Радянського Союзу. Ця тенденція дуже тривожна для громадян України. Анексії Криму та російської агресії на Сході України передували заяви керівництва РФ про «єдиний народ» росіян та українців із невизнанням українців окремою нацією. Все це викликає занепокоєння українців, які пережили геноцид.

Світ, де тоталітаризм у тих чи інших формах продовжує існувати, має знати правду про Голодомор, адже ці знання дозволять уникнути таких трагедій у майбутньому. Як доводить світовий досвід, заперечення геноцидів, їхнє ігнорування є надзвичайно небезпечними явищами.

ГЕНОЦИД ВІРМЕН

Геноцид вірмен організований і здійснений у 1915 році на територіях, контрольованих владою Османської імперії. Геноцид здійснювався шляхом фізичного знищення та депортації. Геноцид проводився у кілька стадій: роззброєння вірменських солдатів, вибіркова депортація вірмен з прикордонних районів, прийняття закону про висилку, масова депортація та вбивства вірмен. Відповідно до Міжнародної асоціації дослідників геноциду (IAGS), загиблих було більше мільйона людей. Багато істориків називають цифру в 1,5 млн жертв.

Основними організаторами геноциду вважаються лідери молодотурків Талаат, Джемаль і Енвер, а також керівник «Особливої організації» Бехаєдін Шакір. Одночасно з геноцидом вірмен в Османській імперії мали місце геноцид асирійців і геноцид понтійських греків. Велика частина вірменської діаспори виникла з вірмен-утікачів з Османської імперії.

Одним з ідеологічних отців Геноциду вірмен був Назім Бей. Під час секретних зборів младотурків, на яких були присутні Джемал, Енвер, Талеат, Бехаєдін Шакір бей та інші, намагався ідеологічно обґрунтувати злочини, які готуються проти вірмен. Представляємо вашій увазі уривок із його виступів.

«Необхідно діяти рішуче та швидко. Вірмени небезпечні як гнійне утворення. Спочатку ця отруєна рана здається безпечною, але якщо її вчасно не прооперує досвідчений хірург, то обов'язково призведе до смерті. Потрібно діяти швидко. Якщо ми задовільнимосся частковими погромами, як було в 1909 році в Адані та інших районах, то замість користі це завдасть шкоди, тому що розбудимо арабів та курдів, яких також маємо намір знищити».⁹

Після поразки Туреччини у Першій Світовій війні (1914-18) Назим утік до Німеччини. За рішенням Стамбульського військового трибуналу Назим разом з іншими головними винуватцями масової різанини вірмен - Талаатом, Енвером, Джемалем був заочно засуджений до страти. Повернувшись до Туреччини 1920 році. Назим приєднався до угруповання політичних супротивників Мустафи Кемаля, взяв участь у змові проти нього і був повішений в Анкарі у 1926 р.

Геноцид вірмен офіційно визнали і засудили Франція, Італія, Німеччина, Бельгія, Швеція, Нідерланди, Швейцарія, Росія, Польща, Греція, Кіпр, Словаччина і низка інших держав. Туреччина визнає загибель до 500 тисяч вірмен, але наполягає, що це були жертви заворушень під час Першої світової війни, заперечує використання терміну геноцид на позначення цих подій.

---

⁹ Електронний ресурс]// Режим доступу: <https://zen.yandex.ru/media/id/5befd86d397b4000aa7add95/smert-glavnyh-organizatorov-genocida-armian-5d36b54d86c4a900aecfe7d4>

У 2015 році Папа Римський Франциск вже називав вбивства вірмен «першим геноцидом ХХ століття», викликавши різку реакцію Анкари. Турецький посол тоді був негайно відкликаний з Ватикану, а президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган заявив, що засуджує Папу, якому «не слід більше повторювати подібну помилку». Очікувалося, що під час візиту до Єревана Франциск утримається від категоричних заяв, але в своєму зверненні до президента Вірменії Сержа Саргсяна і дипломатичного корпусу понтифік відступив від заздалегідь підготовленого тексту. Торкнувшись теми масових вбивств вірмен, Папа спочатку використовував вірменський термін «Мец Егерн» («Велике злодіяння»), але потім додав слово «геноцид», повідомляє ВВС.¹⁰

Палата представників Конгресу США у вівторок, 29 жовтня 2019 р., переважною більшістю голосів ухвалила резолюцію про визнання вбивства 1,5 мільйона вірмен в Османській імперії в 1915-1923 роках геноцидом. За це рішення проголосували 405 з 435 конгресменів, причому як демократи, так і республіканці. Проти висловилися лише 11 членів Палати представників.

Головні організатори геноциду вірмен: військовий міністр Енвер-паша, міністр військово-морських сил Джемаль-паша, міністр внутрішніх справ Талаам-паша.

Вбиті в Османській імперії вірмени

¹⁰ Електронний ресурс]// Режим доступу: <https://zaxid.net/news/20:09>, 24 червня 2016

ГЕНОЦИД РОМІВ

16 травня 1938 року по наказу рейхсфюрера СС Гімmlера в берлінське управління карного розшуку було включено управління по боротьбі з «циганською загрозою», утворене зі Служби інформації по циганам. Тим самим завершилася перша фаза знищення циган: створення псевдонаукового інструментарію, селекція і концентрація в таборах, а також створення централізованого та налагодженого апарату для координації подальших злочинних проектів в масштабах всієї держави на всіх адміністративних рівнях, наскільки відомо, першим законом, прямо і безпосередньо спрямованим проти циган, був циркуляр Гімmlера від 8 грудня 1938 року «Про боротьбу з циганською загрозою». У ньому говорилося про «врегулювання циганського питання виходячи з расових принципів».

Знищення почалося зі стерилізації циган (друга половина 1930-х років). Нацисти виробили нескладний спосіб стерилізації жінок - укол в матку брудною голкою. Медична допомога після цього не виявлялася, незважаючи на можливі важкі ускладнення. Це призводило зазвичай до болісного запального процесу, призводить до зараження крові і смерті. Такому методу стерилізації піддавалися не тільки дорослі жінки, а й дівчатка. Нацисти проявляли інтерес до циган через те, що це був народ, що відноситься до індо-аріїв. Серед циган рідко, але зустрічалися люди з блакитними очима, в Дахау у таких циган могли видалити очі для вивчення незрозумілого феномену.

У таборі смерті Дахау, за вказівкою Гімmlера був поставлений досвід над 40 циганами по зневодненню організму. Ставилися і інші досліди, що призвели до інвалідності або смерті піддослідних. З осені 1941 року на окупованих територіях СРСР почалися масові вбивства циган. Айнзацгрупи знищували зустрінуті на шляху табори. У грудні 1941 року айнзацгрупою «D» (якою командував О. Олендорф) були проведені масові страти циган в Криму, причому гинули вже й осілі сім'ї. Цей досвід був поширений, починаючи з весни 1942 року, на всю окуповану територію СРСР (за винятком румунської зони окупації). Карателі керувалися «принципом крові».

У ніч з 2 на 3 серпня 1944 року у нацистському таборі смерті Аушвіц-Біркенау у газових камерах було знищено від 4200 до 4300 ромів. А загалом у ньому загинуло понад 20 тисяч. Вважається, що за весь час під час геноциду загинуло близько 250 тис. ромів, постраждавши найбільше від нацистів. Понад 90% ромського населення Австрії, Німеччини та Естонії було знищено нацистами. А в межах сучасної України за приблизними оцінками загинуло близько 24 тисяч ромів.

Втім, ці важливі для колективної пам'яті історії окремих малих етнічних або соціальних груп часто стає неможливим побачити за великими історичними наративами, зокрема про страждання, боротьбу, жертвність і націотворення в часи трагедій. Саме такою є історія геноциду ромів часів Другої світової війни, який часто називають «забутим геноцидом». Лише у 1996 році лідерами ромських організацій 10 країн Європи та США на конференції «Геноцид-пам'ять -Надія», 2

серпня було встановлено, як Міжнародний день пам'яті жертв нацистського геноциду ромів.

В Україні, попри його визнання на політичному рівні, зокрема й ухвалення Верховною Радою у 2004 році постанови про щорічне відзначення Міжнародного дня пам'яті Голокосту ромів, геноцид ромів досі залишається недостатньо дослідженим. Переважно про це майже не йдеться у шкільних програмах та навчальних матеріалах по історії Другої світової війни.

Пам'яті і знанню про геноцид ромів не можна дозволити втратитись або залишитися такими, як вони є зараз. Ми винні це як тим ромам, що стали жертвами геноциду, так і тим, що його пережили, їхнім нащадкам тощо. Окрім цього, засудження звірств проти ромів у минулому є нагальним для боротьби з антициганізмом, що є актуальним зараз.

Роберт Ріттер - німецький психолог. Автор робіт, які обгрунтовували необхідність планомірного переслідування циган як «неповноцінної нації»

Додатки

Додаток 1

Конвенция о предупреждении преступления геноци и наказании за него¹¹

от 9 декабря 1948 года *

Статус Конвенции см. (995 і37)

* Конвенция вступила в силу 12 января 1951 года. Ратифицирована Президиумом Верховного Совета СССР 18 марта 1954 года.

Договаривающиеся Стороны,
принимая во внимание, что Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций в своей резолюции 96 (1) от 11 декабря 1946 года объявила, что геноцид является преступлением, нарушающим нормы международного права и противоречащим духу и целям Организации Объединенных Наций, и что цивилизованный мир осуждает его;

признавая, что на протяжении всей истории геноцида приносил большие потери человечеству; и

будучи убежденными, что для избавления человечества от этого отвратительного бедствия необходимо международное сотрудничество;
соглашаются, как это предусмотрено ниже:

Статья I

Договаривающиеся Стороны подтверждают, что геноцид независимо от того, совершается ли он в мирное или в военное время, является преступлением, которое нарушает нормы международного права и против которого они обязуются принимать меры предупреждения и карать за его совершение.

Статья II

В настоящей Конвенции под геноцидом понимаются следующие действия, совершаемые с намерением уничтожить, полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу как таковую:

---

¹¹Верховна Рада України [Електронний ресурс] // – Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

- a) убийство членов такой группы;
- b) причинение серьезных телесных повреждений или умственного расстройства членам такой группы;
- c) преднамеренное создание для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее;
- d) меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы;
- e) насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую.

Статья III

Наказуемы следующие деяния:

- a) геноцид;
- b) заговор с целью совершения геноцида;
- c) прямое и публичное подстрекательство к совершению геноцида;
- d) покушение на совершение геноцида;
- e) соучастие в геноциде.

Статья IV

Лица, совершающие геноцид или какие-либо другие из перечисленных в статье III деяний, подлежат наказанию, независимо от того, являются ли они ответственными по конституции правителями, должностными или частными лицами.

Статья V

Для введения в силу положений настоящей Конвенции Договаривающиеся Стороны обязуются провести необходимое законодательство, каждая в соответствии со своей конституционной процедурой, и в частности предусмотреть эффективные меры наказания лиц, виновных в совершении геноцида или других упомянутых в статье III преступлений.

Статья VI

Лица, обвиняемые в совершении геноцида или других перечисленных в статье III деяний, должны быть судимы компетентным судом того государства, на территории которого было совершено это деяние, или таким международным уголовным судом, который может иметь юрисдикцию в отношении Сторон настоящей Конвенции, признавших юрисдикцию такого суда.

Статья VII

В отношении выдачи виновных, геноцид и другие перечисленные в статье III деяния не рассматриваются как политические преступления.

В таких случаях Договаривающиеся Стороны обязуются осуществлять выдачу в соответствии со своим законодательством и действующими договорами.

Статья VIII

Каждый участник настоящей Конвенции может обратиться к соответствующему органу Объединенных Наций с требованием принять, в соответствии с положениями Устава Организации Объединенных Наций, все необходимые, по его мнению, меры в целях предупреждения и пресечения актов геноцида или одного из других перечисленных в статье III деяний.

Статья IX

Споры между Договаривающимися Сторонами по вопросам толкования, применения или выполнения настоящей Конвенции, включая споры относительно ответственности того или другого государства за совершение геноцида или одного из других перечисленных в статье III деяний, передаются на рассмотрение Международного суда по требованию любой из Сторон в споре.

Статья X

Настоящая Конвенция, английский, китайский, испанский, французский и русский тексты которой являются равно аутентичными, датируется 9 декабря 1948 года.

Статья XI

Настоящая Конвенция будет открыта для подписания ее до 31 декабря 1949 года от имени любого члена Организации Объединенных Наций и любого не состоящего членом Организации государства, получившего приглашение Генеральной Ассамблеи подписать Конвенцию.

Настоящая Конвенция подлежит ратификации, и акты о ратификации депонируются у генерального секретаря Организации Объединенных Наций.

Начиная с 1 января 1950 года к настоящей Конвенции могут присоединиться любой член Организации Объединенных Наций и любое не состоящее членом этой Организации государство, получившее вышеозначенное приглашение.

Акты о присоединении депонируются у генерального секретаря Организации Объединенных Наций.

Статья XII

Любая из Договаривающихся Сторон может в любое время путем извещения на имя генерального секретаря Организации Объединенных Наций распространить применение настоящей Конвенции на все или некоторые территории, за ведение внешних отношений которых она ответственна.

Статья XIII

В день, когда у генерального секретаря будут депонированы первые двадцать актов о ратификации или присоединении, генеральный секретарь заготавливает протокол, который в копиях препровождается всем государствам-членам Организации Объединенных Наций и всем не состоящим членами Организации государствам, предусмотренным в статье XI.

Настоящая Конвенция вступает в силу на девяностый день, считая со дня депонирования двадцатого акта о ратификации или присоединении.

Акты о ратификации и присоединении, полученные после вступления в силу настоящей Конвенции, вступают в действие на девяностый день, считая со дня их депонирования у генерального секретаря Организации Объединенных Наций.

Статья XIV

Настоящая Конвенция действительна в течение десяти лет, начиная со дня вступления в силу.

Она остается в силе на последующие пятилетия в отношении тех Договаривающихся Сторон, которые не денонсируют ее по меньшей мере за шесть месяцев до истечения соответствующего срока ее действия.

Денонсация производится путем письменного уведомления на имя генерального секретаря Организации Объединенных Наций.

Статья XV

Если в результате денонсации число участников настоящей Конвенции станет менее шестнадцати, Конвенция прекращает свое действие в день вступления в силу последней денонсации.

Статья XVI

Требование о пересмотре настоящей Конвенции может быть представлено в любое время любой из Договаривающихся Сторон путем письменного сообщения на имя генерального секретаря.

Генеральная Ассамблея решает о том, какие меры необходимо принять в отношении такого требования, если она признает необходимым принятие каких-либо мер.

Статья XVII

Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций извещает всех членов Организации Объединенных Наций и не состоящие членами Организации государства, предусмотренные в статье XI:

- а) о всех актах о подписании, ратификации и присоединении, полученных в соответствии со статьей XI;
- б) о всех заявлениях, полученных в соответствии со статьей XII;
- с) о дне вступления в силу настоящей Конвенции в соответствии со статьей XIII;
- д) о денонсациях, полученных в соответствии со статьей XIV;
- е) об отмене Конвенции в соответствии со статьей XV;
- ф) о заявлениях, полученных в соответствии со статьей XVI.

Статья XVIII

Подлинник настоящей Конвенции депонируется в архив Организации Объединенных Наций.

Заверенные копии Конвенции рассылаются всем членам Организации Объединенных Наций и не состоящим членами Организации государствам, предусмотренным в статье XI.

Статья XIX

Настоящая Конвенция регистрируется генеральным секретарем Организации Объединенных Наций в день вступления ее в силу.

Представитель СССР 16 декабря 1948 года при подписании Конвенции сделал следующую оговорку по статье XII:

"Союз Советских Социалистических Республик заявляет о своем несогласии со статьей XII Конвенции и считает, что все положения Конвенции должны распространяться на самоуправляющиеся территории, включая подопечные".

- " Международная защита
прав и свобод человека"
Москва, Юридическая литература
1990 год.
Офіційний переклад

РАДЯНСЬКИЙ ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ¹²

...Не можна любити народів других,

Коли ти не любиш Україну!..

(З вірша Володимира Сосюри «Любіть Україну»¹³)

Масове нищення народів і націй, яке характеризувало просування Радянського Союзу в Європу, не є новою ознакою його політики експансії. Не є воно і нововведенням, вигаданим лише для того, щоби створити однорідність із різноманіття: поляків, угорців, балтійців, румунів, які тепер туляться по окраїнах Радянської імперії. Це радше довгострокова характеристика навіть внутрішньої політики Кремля, для якої теперішні можновладці мали достатній прецедент у діях царської Росії. Це справді необхідний крок у процесі «єднання», що, як плачуть надію радянські вожді, створить «радянську людину», «радянську націю». Щоб досягнути ту ціль, ту об'єднану націю, кремлівські вожді з легкістю нищать нації і культури, які здавна заселяли Східну Європу.

Те, про що я хочу говорити, – це, мабуть, класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації – винищення української нації. Як я казав раніше, це тільки логічне продовження таких царських злочинів, як потоплення 10-ти тисяч кримських татар за наказом Катерини Великої, масові вбивства, що їх чинили «відділи СС» Івана Грозного – Опричнина, винищення царем Миколою I польських національних лідерів та українських католиків і низка єврейських погромів, які періодично плямували російську історію. Все це мало свої відповідники в межах Радянського Союзу – нищення інгерманландців, донських і кубанських козаків, республіки кримських татар, балтійських націй Литви, Естонії і Латвії. В кожному випадку – це вияв довготривалої політики ліквідації неросійських народів шляхом усунення вибраних частин суспільства.

Україна становить частину південно-східного СРСР, яка дорівнює просторам Франції й Італії, з населенням приблизно у 30 мільйонів¹⁴. Ця

¹² Рафаель Лемкін: радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Міжнародний благодійний Фонд «Україна 3000», в рамках програми «Уроки історії»; редактор Роман Сербин; упорядник Олеся Стасюк. – Київ: Майстерня книги, 2009. – С. 37-42. – 208 сторінок. – ISBN 978-966-2260-15-1

¹³ Рядки вірша В. Сосюри вписані олівцем. Сосюра написав патріотичний вірш 1944 р., під час німецько-радянської війни. Спершу влада схвалювала вірш, і 1948 р. поет одержав Сталінську премію, але 1951 р. вірш засудили за український націоналізм.

¹⁴ Коли Р. Лемкін писав статтю (у 1950-х роках), населення України складало близько 40 мільйонів. Фактично, УСРР становила південно-західну частину СРСР.

російська житниця через своє географічне положення стала ще й стратегічним ключем до нафти Кавказу та Ірану і до всього арабського світу. На півночі вона межує з Росією. Доки Україна зберігає свою національну єдність, доки її народ продовжує думати про себе як про українців і домагається незалежності, доти вона становить серйозну загрозу для самої суті советизму. Нічого дивного, що комуністичні вожді надавали якнайбільшого значення русифікації цього самостійно мислячого члена їхнього «союзу республік» і вирішили переробити його, пристосувавши до свого зразка єдиної російської нації. Бо українець не є і ніколи не був росіянином. Його культура, його темперамент, його мова, його релігія – вони відмінні. Попри залежність від Москви, він відмовлявся від колективізації, приймаючи радше депортацію і навіть смерть.

Тому було особливо важливо допасувати українця до прокрустового зразка ідеальної радянської людини. Україна вельми легко піддається національному нищенню коли це здійснюється нападом на добірні частини її населення, тому тут комуністична тактика відрізнялася від німецьких нападів на євреїв. Українська нація надто багатолюдна, щоб легко її цілковито знищити. Однак її релігійний, інтелектуальний і політичний провід – добірні і вирішальні частини її нації – є доволі нечисельними, тож їх легко ліквідувати. Саме тому радянська сокира з повним розмахом вдарила по цих групах, вдаючись до відомих знарядь масового вбивства, депортації, примусової праці, заслання і голоду.

Цей наступ набрав систематичності: увесь процес повторювано знову і знову, щоби протистояти новим спалахам національного духу. Перший удар спрямований на інтелігенцію – мозок нації, – щоб паралізувати решту організму. У 1920-му, 1926-му і знову в 1930–1933 роках учителі, письменники, митці, мислителі і політичні діячі були убиті, ув'язнені або депортовані. Як подає журнал «Ukrainian Quarterly» за осінь 1948 року, тільки в 1931 році на Сибір було заслано 51 713 інтелектуалів. Така сама доля спіткала принаймні 114 визначних поетів, письменників і митців – найвидатніших культурних проводирів нації. За приблизними підрахунками, щонайменше 75% українських інтелектуалів і професіоналів у Західній Україні, на Закарпатті і на Буковині були брутально винищені росіянами (там само, літо 1949 р.).

Разом із цим ударом по інтелігенції ішов наступ на Церкви, священників і вище духовенство – «душу» України. Між 1926 і 1932 роками було ліквідовано Українську Автокефальну Православну Церкву, її митрополита (Липківського) і 10 000 священників. У 1945 році, коли у Західній Україні було встановлено радянську владу, подібної долі зазнала Українська Католицька Церква. Той факт, що перед ліквідацією їй запропонували приєднатися до Російського Патріархату

в Москві – політичного знаряддя Кремля, – вказує на те, що єдиною метою тієї акції була русифікація.

11 квітня 1945 року, за два тижні перед конференцією в Сан-Франциско¹⁵, загін військ НКВС оточив кафедральний собор Св. Юра у Львові та арештував митрополита Сліпого, двох єпископів, двох прелатів і кількох священників. Всіх студентів міської богословської семінарії вигнали зі школи, а професорів повідомили, що Українська Греко-Католицька Церква перестала існувати, її митрополит арештований, і його місце посяде єпископ, призначений радянською владою. Такі акції були проведені всюди в Західній Україні і поза лінією Керзона в Польщі. Принаймні сім єпископів були арештовані або зникли безвісти. На цій території на волі не залишилося жодного єпископа Української Католицької Церкви. 500 священників, які вийшли на протест, були розстріляні або арештовані. По всьому краю вбито сотні священників і мирян, тисячі заслано до таборів примусової праці. Цілі села були знелюднені. Під час депортації родини навмисне розділяли: батьків – на Сибір, матерів – до цегельних заводів у Туркестан, а дітей – до комуністичних домів на «виховання». За злочин українськості Церкву було проголошено організацією, шкідливою для добробуту радянської держави, а її членів вписано в досьє радянських спецслужб як потенційних «ворогів народу». Фактично, за винятком 150 тисяч членів у Словаччині, Українська Католицька Церква була офіційно ліквідована, її ієрархи ув'язнені, а духовенство розігнано і депортовано.

Ці напади на «душу народу» мали і матимуть серйозні наслідки для «мозку» України, адже значна частина інтелектуалів традиційно походила з родин духовенства, самі священники були авторитетами в селах, а їхні дружини очолювали благодійні організації. Чернечі чини завідували школами та опікувалися більшістю благодійних організацій.

Третє вістря радянської атаки було спрямовано на хліборобів – велику кількість селян-одноосібників, хранителів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України. Зброя, яку застосували проти них, є, мабуть, найстрашнішою – виморювання голодом. Протягом 1932 і 1933 років 5 мільйонів українців померли від голоду. Цю жорстокість 28 травня 1934 року 73-й Конгрес [США] засудив як нелюдську. Була спроба охарактеризувати цей найбрутальніший вияв радянських звірств як економічну політику, пов'язану з колективізацією пшеничних ланів, а отже, з потребою у ліквідації куркулів – незалежних фермерів. Але, насправді, великих фермерів в Україні було дуже мало.

---

¹⁵ Хартію для створення Організації Об'єднаних Націй підписали делегати 50 держав, включно з СРСР і УРСР, 25- 26 квітня 1945 р.

Радянський письменник Косіор¹⁶ заявляв у газеті «Ізвестія» від 2 грудня 1933 року: «Український націоналізм – це для нас головна небезпека». І щоб викоринити цей націоналізм і встановити жахливу одноманітність радянської держави, в жертву було принесене українське селянство. Метод, застосований у цій частині плану, не обмежувався якоюсь окремою групою. Постраждали всі – чоловіки, жінки, діти. Врожай того року був достатній, аби нагодувати людей і худобу в Україні, хоча дещо менший, ніж попереднього року. Правдоподібно, великою мірою це було спричинено боротьбою довкола колективізації. Однак голод був потрібний радянській владі, отже, вона створила його «на замовлення», накладаючи надзвичайно високу зернову квоту як державний податок. Ба більше, на тисячах акрів пшеницю так і не було зібрано – врожай залишили гнити на полях. Решту збіжжя звезли до державних зерноховищ для зберігання до часу, поки влада не вирішить, як розподілити зерно. Велику частину цього врожаю, такого життєво важливого для українців, експортували за кордон, щоб отримати кредити.

Зіткнувшись із голодом на селі, тисячі людей покинули домівки і подалися до міст жебрати їжу. Коли їх виловлювали і висилали назад у села, вони залишали своїх дітей у містах в надії, що хоч ті зможуть вижити. Так тільки в Харкові було залишено 18 тисяч дітей. В селах із тисячним населенням виживала сотня; в інших – половина людей зникала, кожного дня гинуло 20-30 осіб. Людоїдство стало звичайним явищем.

Московський кореспондент газети «Christian Science Monitor» Вільям Генрі Чемберлін писав у 1933 році: «У цій апатії і зневірі комуністи вбачали саботаж і контрреволюцію та з безжальністю, притаманною самовдоволенням ідеалістам, вирішили не припиняти голоду, щоб таким чином провчити селян. Допомога колгоспам була надана, але недостатньою мірою і так пізно, що вже загинуло багато людей. Селяни-одноосібники були залишені напризволяще; а далеко вищий рівень смертності серед селян-одноосібників виявився найсильнішим аргументом за вступ до колгоспів».

Четвертим кроком у тому процесі стала фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі. Таким чином була б знищена етнічна єдність

---

¹⁶ Станіслав Косіор був не письменником, а Генеральним секретарем Центрального комітету Комуністичної партії (большевиків) України – себто політичним керівником республіки. Довжелезна стаття Косіора була надрукована аж на трьох сторінках під заголовком «Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики в Україні». Точна цитата, взята з резолюції, схваленої спільним пленумом Центрального комітету та Центрального контрольного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України, заявляє: «в Україні на даний момент головну небезпеку становить місцевий український націоналізм, пов'язаний з імперіалістичними інтересами».

та перемішані нації. Між 1920 і 1939 роками частка українців в населенні України знизилася з 80% до лише 63%¹⁷. Внаслідок голоду і депортації українське населення зменшилося в абсолютних числах з 23,2 мільйонів до 19,6 мільйонів, тоді як неукраїнське населення зросло на 5,6 мільйонів. Якщо взяти до уваги, що колись Україна мала найбільший рівень приросту населення в Європі, приблизно 800 тисяч на рік, то можна легко побачити, що російська політика досягла свого.

Такими були головні кроки систематичного нищення української нації, її поступового поглинання новою радянською нацією. Варто зазначити, що спроби цілковитого знищення українців, як-от німці чинили з євреями, не було. І тим не менше, якщо радянська програма досягне успіху, якщо інтелігенцію, священиків і селян вдасться ліквідувати, Україна загине так само, наче було б убито усіх без винятку українців, бо вона втратить ту частину народу, що зберігала і розвивала її культуру, її вірування, її об'єднавчі ідеї, які прокладали їй шлях і давали їй душу, тобто, зробили її нацією, а не просто населенням.

Не обходилося і без масових нерозбірливих убивств – вони просто не були складовою частиною плану, радше випадковістю. Тисячі було страчено, а незліченні тисячі – застрелено на певну смерть у сибірських трудових таборах.

Місто Вінницю можна назвати українським Дахау. У 91 могилі лежать тіла 9 432 жертв радянської тиранії, розстріляних НКВС у 1937 або 1938 роках. Тіла лежали від 1937 року на кладовищах поміж нагробками, в лісах і (яка страшна іронія!) під танцювальним майданчиком, аж поки їх не виявили німці в 1943 році. Про багатьох із тих жертв радянська влада повідомляла, що вони були заслані на Сибір.

Україна має також своє Лідіце – село Завадка¹⁸, знищене польськими прибічниками Кремля в 1946 році. Польська Друга дивізія атакувала цю місцевість тричі, вбиваючи чоловіків, жінок і дітей, спалюючи житлові будинки і забираючи худобу. Під час другого нападу червоний командир заявив уцілілим мешканцям: «Така сама доля чекає кожного, хто відмовиться виїжджати в

---

¹⁷ 1920 року не було перепису. Офіційні дані з переписів 1926, 1937 і 1939 років відрізняються від цифр, які наводить Р. Лемкін. 1926 року УРСР налічувала 28 446 000 жителів, з них – 22 927 000 етнічних українців, а в СРСР проживало тоді 31 195 000 етнічних українців. Відповідні цифри на 1937 рік: 28 398 000, 22 213 000 і 26 421 000; на 1939 рік: 31 785 000, 23 362 000 і 28 111 000. Найбільш вірогідним є перший перепис; мало можна довіряти другому, а цілковито недостовірним є останній.

¹⁸ За вбивство нацистського диктатора Моравії Райнгарда Гейдріха німці розстріляли 10 червня 1942 року 172 чоловіків віком понад 14 років, депортували жінок і дітей, а село Лідіце зрівняли з землею. Сьогодні це с. Завадка Морохівська Сяноцького повіту, Лемківщина – Zawadka-Morochowska, Powiat Sanok, Polska.

Україну. Тому я наказую впродовж трьох днів залишити село, інакше повбиваю всіх» (Walter Dushnyk “Death and Devastation on the Curzon Line”). Коли село було остаточно евакуйоване, серед 78 мешканців, що вижили, вціліло тільки четверо чоловіків. Протягом березня того ж року дев’ять інших українських сіл захопив той самий червоний загін, і їх спіткала подібна доля.

Наведені тут факти стосуються не лише України. План, що його радянська влада там використовувала, повторювався і далі повторюється. Це є суттєва частина радянської програми експансії – швидкий шлях до уніфікації різноманітних культур і націй, які складають радянську імперію. Невимовні страждання мільйонів людей не змусили радянську владу звернути з цього шляху. Навіть якби не було іншої причини, тільки ці людські страждання, ми мусили б засудити той шлях до єдності як злочинний. Але справа не лише в тому. Це не просто масове вбивство. Це – геноцид, винищення не лише окремих осіб, але й культури і нації. Навіть якби було можливо досягти [винищення культур і націй] без страждань, ми все-таки були б змушені це засудити, бо все те, що формує націю – споріднення умів, єдність ідей, мови і звичаїв – становить один із найважливіших наших засобів цивілізації і прогресу. Звісно, нації зливаються й утворюють нові нації (прикладом цього процесу є наша власна країна¹⁹), але це злиття полягає у внесенні найвищих цінностей, що їх має кожна культура, до спільного фонду благ. Саме таким способом світ просувається вперед. Отже, хибним у радянських планах, окрім дуже важливих проблем людських страждань і людських прав, вважаємо злочинне марнування цивілізації і культури. Бо радянська національна єдність твориться не об’єднанням ідей і культур, але цілковитим знищенням усіх культур і всіх ідей, за винятком однієї – радянської.

---

¹⁹ Автор мав на увазі Сполучені Штати Америки.